

(De)formovanie vidieka v procese kolektivizácie

Martina Fiamová

Roľník a pôda – neodmysliteľná dvojica zviazaná putom, ktoré môže len ťažko pochopiť moderný človek, nachádzajúci často potraviny iba na pultoch obchodov. Pre majoritnú časť slovenskej spoločnosti bolo toto puto základnou súčasťou jeho prežitia až do polovice 20. storočia. Od neho sa odvíjala materiálna i duchovná kultúra a spoločenské postavenie roľníka. Poľnohospodársky spôsob života formoval jeho hodnotový systém a ovplyvňoval každodennosť, ktoré dedil od generácií svojich predkov. Aj v prostredí slovenského vidieka, charakterizovanom výraznou rozdrobenosťou, zaostalosťou, konzervatívnosťou či nízkou úrovňou mechanizácie, predstavoval samostatne hospodáriaci roľník na vlastnom pozemku nositeľa tradičného systému hodnôt a noriem a tým nezávislosti, ktorá nemohla vyhovovať režimu, ktorý sa dostal k moci v Československu v roku 1948. Komunistická strana si bola vedomá skutočnosti, že jej udržanie nebude možné bez úplného ovládnutia celej spoločnosti.

Získanie kontroly nad vidieckym obyvateľstvom nebolo dosiahnuteľné bez „prestavby“ dediny a jej vlastníckych vzťahov. Teoretickým východiskom režimu pritom bolo „socialistické riešenie“ agrárnej otázky realizované zrušením súkromného vlastníctva pôdy pri súčasnom budovaní kolektívnych výrobných foriem v poľnohospodárstve. Predstavy niektorých československých komunistov o presadení akejsi domácej cesty k socializovanému vidieku, ktoré ich neopúšťali ani krátko po februári 1948, sa však čoskoro ukázali ako naivné, nerealizovateľné a pre Moskvu neprijateľné. Jediným prípustným modelom sa stal sovietsky kolektivačný model, v ktorom *„vytváranie veľkých poľnohospodárskych podnikov bolo povýšené na jediný spôsob riešenia agrárnych problémov v podmienkach socializmu a kde boli absolutizované a fetišizované technické prednosti veľkých podnikov.“*¹

Napriek deklarovaným hospodárskym záujmom a tomu zodpovedajúcej argumentácii prezentovanej oficiálnou propagandou, nebolo primárnym zámerom kolektivizácie zaistenie poľnohospodárskej veľkovýroby, zvyšovanie produkcie a životnej úrovne obyvateľstva. Okrem snahy podrobiť si vidiecke obyvateľstvo, išlo aj o uvoľnenie pracovných síl, ktoré si vyžadovala urýchlená industrializácia.

Propagovaná prestavba československého poľnohospodárstva zavedením centrálného spôsobu plánovania a nový model držby pôdy mali priniesť modernizáciu, zvýšenie produkcie a z toho vyplývajúce nadšenie roľníkov pre kolektivačný proces. Realita sa však od týchto predstáv výrazne líšila.

1 VÁCLAVŮ, Antonín. O agrární otázce v socialistickém hnutí. In *Revue dějin socialismu*, 1968, č. 1, s. 53-55.

Likvidácia súkromnej poľnohospodárskej výroby a presadenie jej „zospoločenšenia“ sa mala v Československu udiat' vybudovaním kolektivizovaných výrobných organizácií – jednotných roľníckych družstiev (JRD). Komunistická strana pritom zneužila výraz „družstvo“, ktoré síce malo na našom území dlhoročnú tradíciu, no s novou organizáciou nesúviselo.

Kolektivizačná kampaň, ktorú v Československu môžeme vymedziť rokmi 1949 – 1960, sa uskutočnila v niekoľkých etapách, pričom tou najtvrdšou bola prvá, trvajúca do roku 1953. Zákomom zaručené právo vlastniť pôdu do 50 ha a zásada dobrovoľnosti vstupu do JRD ostali len na papieri. Stranou prijatý princíp hlásajúci „*obmedzovanie a zatlačanie kapitalistických živlov na dedine*“ v praxi vyústil do existenčnej likvidácie tisícov „nepriateľov“ socializácie poľnohospodárstva, najčastejšie označovaných ako „dedinskí boháči“ alebo „kulaci“. Predstavitelia stranického i štátneho aparátu, prenasledujúci skutočných i domnelých odporcov kolektivizačného procesu, však chápali túto kategóriu veľmi vágne a v rámci „*triedneho boja na dedine*“ do nej dosadzovali každého, kto sa im do nej hodil.

Spôsoby, ktorými mali byť vzdorujúci roľníci privedení do JRD boli rozličné a neraz násilné. Boli postihovaní pri výkupe, prídeloch, v oblasti cien a daní, nútení akceptovať podmienky znemožňujúce plnenie ich dodávkových povinností a často i základnú existenciu. Perzekúcia sa pritom netýkala len hospodárov, ale aj ich najbližších príbuzných. Deti prenasledovaných roľníkov nesmeli študovať, v rámci Akcie K sa tresty zabavenia majetku a vyhnania z miesta bydliska dotkli celej rodiny odsúdeného roľníka.

Vlna kolektivizácie, ktorá vyústila do množstva násilne založených a súčasne nefunkčných jednotných roľníckych družstiev, skončila v roku 1953 krachom a následnou snahou hľadať novú poľnohospodársku politiku. Až korektúry v oblasti hospodárskej politiky, ktoré v septembri 1953 prijala komunistická strana, priniesli čiastočnú stabilizáciu JRD. Idey úplnej kolektivizácie československého poľnohospodárstva sa však režim nevzdal. Už druhá polovica 50. rokov znamenala pre roľníkov stojacich mimo systému družstiev návrat k zostrenému a úpornému tlaku na ich nezávislosť. Začiatkom 60. rokov sa tak štátu podarilo za cenu majetkových, ale i sociálnych a kultúrnych strát vidieckej spoločnosti zavŕšiť prerod československého roľníka na poľnohospodárskeho zamestnanca.

Kolektivizácia vyústila do drastickej premeny roľníckej spoločnosti. Zmeny tradičných sociálnych a ekonomických štruktúr, ako i hodnotového systému vidieckeho obyvateľstva, ktoré by si vyžadovali desaťročia, sa uskutočnili neprirodzene rýchlo, v podstate v priebehu jedinej generácie. Nešlo len o stratu vnútorného prepojenia roľníka s pôdou, nahradenie pocitu zodpovednosti a vzťahu k súkromnému majetku ľahostajnosťou k „socialistickému vlastníctvu“. Vplyv kolektivizácie sa prejavil aj v komunikácii, odievaní, stravovaní, bývaní a myslení vidieckej society, rovnako ako vo vzhľade a charaktere krajiny.

Práve vyššie načrtnutý obraz kolektivizačného procesu v Československu, spolu s jeho ekonomickými faktormi a analýzou vývoja poľnohospodárskej politiky Komunistickej strany Československa vo svojej štúdii rozoberá Jiří Pernes. Neopomína ani perzekučné opatrenia proti

hospodársky a spoločensko-politicky vplyvnej vrstve bohatých roľníkov označených za „dedinských boháčov“ či „kulakov“. Systému súdnych i mimosúdnych represíí a administratívno-ekonomickým opatreniam likvidujúcich túto časť vidieckej spoločnosti v období do roku 1960 sa vo svojom príspevku venuje Viera Hlavová. Marína Zavacká sa zameriava na zaujímavú súčasť kolektivizačného procesu, na situáciu, keď sa dedinskí komunisti dostali do pozície objektu agitačnej činnosti vlastnej strany. Na príklade miestnych členov komunistickej strany v oblasti severovýchodného Slovenska rozoberá spôsob, akým politika kolektivizácie ovplyvňovala ich sebavnímanie, pričom viacerých z nich donútila zaujať kritické či odmietavé stanovisko k jej realizácii. Na inú stránku vývoja poľnohospodárstva na Slovensku upozorňuje Miroslav Sabol vo svojom príspevku o jeho mechanizácii po roku 1945. Nízku úroveň technického vybavenia slovenského vidieka mali po nástupe komunistickej strany k moci riešiť strojo- a traktorové stanice ako hlavný nositeľ mechanizácie kolektívneho poľnohospodárstva, ani tejto oblasti sa však nevyhli nedostatky a zlyhania.

Vývoj slovenského vidieka v 20. storočí z pohľadu roľníka predstavuje vo svojej štúdii Peter Slavkovský, ktorý čitateľa zoznamuje so sociálnym systémom vidieckej komunity a dôsledkami kolektivizácie ako politicky vyvolanou diskontinuitou v živote roľníckych spoločenských skupín na Slovensku. Priestor však venuje aj dôležitému vývinu poľnohospodárstva po roku 1989 ako ďalšiemu kľúčovému zlomu v živote slovenského vidieka. Ozrejmjuje tak príčiny jeho devastácie, do ktorej na konci 20. storočia vyústila jeho transformácia. Katarína Popelková skúma obsah, organizáciu, podobu a sociálne funkcie malokarpatského vinobrania, ktoré sa v období druhej polovice 20. storočia stalo prostriedkom na propagovanie kolektivizovaného poľnohospodárstva a prezentáciu úspechov socialistického režimu.

Priebehu kolektivizácie v ďalších krajinách socialistického bloku sa venujú štúdie Józsefa Ö. Kovácsa, Lukáša Novotného a Radka Soběharta. József Ö. Kovács sa vo svojom príspevku zaoberá situáciou v Maďarsku v rokoch 1948 až 1961. Rovnako ako v Československu, aj tu bola veľká časť „družstiev“ vytvorených počas prvej vlny kolektivizácie pre vládny program sovietskej kolektivizácie hospodárstva zlyhaním. Autor skúma politické, ekonomické i spoločenské pozadie jednotlivých fáz kolektivizačnej kampane a jej dôsledky pre maďarskú spoločnosť. Lukáš Novotný a Radek Soběhart analyzujú kolektivizáciu v 50. rokoch minulého storočia vo východnom Nemecku. Na základe novej inštitucionálnej ekonómie a teórie verejnej voľby definujú nové otázky pri výskume efektivity poľnohospodárstva v kontexte plánovanej ekonomiky. Za kľúčové formálne inštitúcie pritom pokladajú predovšetkým politický, právny a ekonomický systém a záujmy jednotlivých záujmových skupín, vyjadrených v rôznych rozhodovacích procesoch ako normy či zákony. Autori sa venujú tiež dôležitej otázke následkov kolektivizácie pre bývalé východonemecké poľnohospodárstvo po roku 1990.

V záverečnej štúdii čísla *Forum Historiae* Jiří Urban obšírne zoznamuje čitateľa s vývojom historiografie k problematike kolektivizácie a prehľadným spôsobom informuje o doterajšom stave, prúdoch a cieľoch historického výskumu v československej, českej a slovenskej historiografii. Súčasne poukazuje aj na významné práce svetovej soviétológie a východoázijských štúdií a podáva základný prehľad o spracovaní témy v Poľsku, Nemecku, Maďarsku, Rumunsku a v Pobaltí.

Predkladané číslo časopisu *Forum Historiae* má snahu upozorniť na výrazné zanedbávanie problematiky kolektívizácie poľnohospodárstva v rámci súčasného historického výskumu na Slovensku. Zároveň má záujemcov o túto časť (nielen slovenských) dejín uviesť do východísk, prípravy, priebehu a dôsledkov procesu socializácie poľnohospodárstva v Československu a niektorých krajinách komunistického bloku, ako aj do úrovne výskumu v tejto oblasti.

Cituj:

FIAMOVÁ, Martina. (De)formovanie vidieka v procese kolektívizácie. In *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 1, s. 1-4. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Martina Fiamová, PhD. je vedeckou pracovníčkou oddelenia novších dejín na Historickom ústave SAV v Bratislave. Zaoberá sa dejinami Slovenskej republiky 1939 – 1945. Je spoluautorkou slovensko-anglickej publikácie *Sila svedectva* (2012) a spoluautorkou publikácií *Slovenský štát 1939 – 1945: predstavy a realita* (2014) a *Protižidovské zákonodarstvo na Slovensku a v Európe* (2014). V roku 2015 publikovala monografiu *Slovenská zem patrí do slovenských rúk. Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939-1945*.

Kontakt: Martina.Fiamova@savba.sk